

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Факультет історії, політології та національної безпеки

Кафедра політології та державного управління

Аналітичний центр

ПОЛІТОЛОГІЧНІ ЧИТАННЯ
ІМЕНІ ПРОФЕСОРА
БОГДАНА ЯРОША

Збірник наукових праць

Випуск 9

Луцьк
Вежа-Друк
2020

УДК 32(082)+32(477)(082)
П 50

*Рекомендовано до друку вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 5 від 14 квітня 2020 р.)*

Редколегія випуску

Бортніков В. І. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;
Бусленко В. В. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та державного управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;
Панишко Г. Т. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політології та державного управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;
Пахолок В. М. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та державного управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;
Пахолок О. М. – старший лаборант кафедри політології та державного управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;
Ярош О. Б. – доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри політології та державного управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;
Ярош Я. Б. – доктор політичних наук, доцент, декан факультету історії, політології та національної безпеки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Політологічні читання імені професора Богдана Яроша : зб. наук. пр. / за заг. ред.
П 50 В. І. Бортнікова, О. Б. Ярош, Я. Б. Яроша. – Луцьк : Вежа-Друк, 2020. – Вип. 9. – 284 с.

У збірнику наукових праць розглядаються проблеми історії, теорії і практики національного та державного будівництва в Україні та світі, питання глобальних проблем й міжнародного розвитку. Для викладачів, аспірантів, студентів, державних службовців, громадських діячів.

Адреса редколегії: Україна, 43025, м. Луцьк, вул. Шопена, 24, факультет історії, політології та національної безпеки, кафедра політології та державного управління, каб. 109.
Тел.: (0332) 24-41-25.

E-mail: politology@eenu.edu.ua

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за достовірність і точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Думки авторів статей можуть не збігатися з позицією редколегії.

УДК 32(082)+32(477)(082)

© Гончарова В. О. (обкладинка), 2020
© Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2020

Зміст

Публікації професорсько-викладацького складу

Байрак С. Ідентифікація політичної кризи в умовах реалізації національної безпеки держави	9
Борейко Ю. Об'єкти топоніміки як фактор конструювання ідентичності.....	14
Бортніков В. Методологічні засади використання понять «виборчі технології» та «виборчий процес» у науковому дослідженні.....	18
Бортнікова А. Особливості організації місцевого самоврядування на Волині в політиці Генрика Юзевського	25
Бусленко В. До проблеми взаємодії держави та церкви в Україні.....	31
Гудзенко О. Розвиток особистості в нових умовах історичного поступу у поглядах Станіслава Оріховського-Роксолана: історико-філософський аналіз.....	33
Десятніков І. Китайський фактор ескалації Другої війни в Індокитаї.....	36
Ємельянова Ю., Ліщук-Торчинська Т. Філософська рефлексія феномену волонтерства	39
Захаренко К. Місце політичних партій в системі інформаційної безпеки	44
Каліщук О. «Українська карта» в європейській геополітиці XVI–XVII ст.	49
Ковальчук І. Розвиток конституційного процесу за часів Української революції 1917–1921 років	53
Кокорєв О. Відповідність країн Балтії антикорупційним цілям ЄС: інституційний і ціннісний рівні	66
Кондратик Л. Видимі люди – невидимі релігії	69
Лавриненко Г., Миц І. Популізм як загроза сталого демократичного розвитку держав.....	81

героїв, мовлять, що вони поклали душу свою за друзів своїх, то тут, вочевидь, поєднується мова традиційної релігії й громадянської, а це є свідченням того, що прірви між ними не існує.

Список використаних джерел

1. Шилз А. Нація, національність, націоналізм і громадянське суспільство. *Незалежний культурологічний журнал «І»*. 2001. № 21. С. 79–101.
2. Гоголь Н. Тарас Бульба. *Гоголь Н. Повести. Ревизор*. Москва: Худ. лит-ра, 1984. С. 62–163.
3. Повість минулих літ. *Літопис руський* / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; відп. ред. О. В. Мишанич, Київ: Дніпро, 1989. С. 1–178.
4. Костомаров Н. Автобіографія. *Костомаров Н. Исторические произведения. Автобиография*. Київ: Изд-во при Киев. ун-те, 1989. С. 425–651.
5. Українка Л. Грішниця. *Леся Українка. Твори у 2 т.*, Київ: Дніпро, 1970. Т. 1. С. 97–103.
6. Довженко О. Мати. *Довженко О. Вибрані твори*. Одеса: Маяк, 1976. С. 134–140.

Г. Лавриненко – кандидат політичних наук, доцент кафедри філософії Київського університету імені Бориса Грінченка;

І. Миц – студент Київського університету імені Бориса Грінченка

Популізм як загроза сталого демократичного розвитку держав

На сучасному етапі розвитку суспільства популізм вже давно не є новим або унікальним явищем, оскільки різноманіття його проявів охопило більшість сфер суспільного життя. Дослідники з усього світу докладають велику кількість зусиль для аналізу даного явища, моделювання ситуацій його прояву з метою забезпечення суспільства від незворотних подій, які може спричинити популізм у випадку його необережного та зухвалого використання. Адже для суспільства популізм здійснює безпосередньо негативний вплив, викликає у людей відчуття невпевненості, тривоги. Головним фактором, що спричиняє

у населення появу таких емоційно-нестійких станів, стає поширення у політикумі різних країн світу політиків-популістів, котрі задля отримання максимальної підтримки електорату дають заздалегідь нездійсненні обіцянки, заграють із населенням за допомогою використання гасел з голосними заявами, котрі на практиці не мають можливості бути втіленими в життя через ряд економічних, політичних, правових та соціальних обставин.

Наразі популізм став невід'ємною частиною передвиборчої кампанії більшості політиків та набув найбільшого свого розмаху з моменту виникнення. Дана тенденція є небезпечною для ефективного та злагодженого розвитку держав, оскільки несе загрозу для сталого розвитку перш за все політичної та економічної сфер, які здійснюють визначальний вплив на життєдіяльність суспільства. Подальше вивчення даного явища, його проявів та можливостей виникнення нових загроз та незворотних наслідків становить актуальність даного дослідження.

Метою статті є аналіз популізму у контексті загрози сталого демократичного розвитку держав.

Окремі аспекти популізму як політичного феномену досліджувалися у працях зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема К. Дейвіса, Е. Лаклау, Ф. Фукуями, С. Жижека, М. Баранова, М. Кенован, І. Кіянки, Ф. Паніцци, К. Мадда, О. Малька.

Дефініція «популізм» визначається як доктрина політичної дії, стиль політичної поведінки, що орієнтується на безпосереднє спілкування з населенням, його інспірацію та мобілізацію [3].

І хоча перші ознаки використання популізму були зафіксовані ще за часів Стародавнього Риму, широкого визначення він набув лише минулого століття, з рухом американських фермерів за аграрні реформи у США. За сучасних умов дане явище досить видозмінилося і розповсюдилося не лише на політичну сферу, що призвело до культурної деградації.

Загалом, популізм як політичне явище притаманний демократичним політичним режимам, а найбільший його прояв в країнах, що перебувають на етапі трансформації, де вже задекларовані такі основні демократичні принципи, як рівноправність громадян і загальне виборче право. Особлива відмінність популізму в тому, що він розповсюджений саме в прошарках із невисоким рівнем політичної культури в умовах незміцнілої структури народовладдя. Саме тут спостері-

гається нездатність прошарків розрізняти демагогію від реалістичних пропозицій, що спонукає до активного розвитку популізму всередині країни.

Попри те, що поняття «популізм» і «демагогія» мають ідентичне етимологічне походження, сучасне розуміння «демагогії» набуло вираженого негативного відтінку. Дійсно, між ними є багато спільних рис, проте бути демагогом і бути популістом – не одне й те ж. Обидва явища найактивніше проявляються в переломні етапи історії, період гострих соціальних та політичних потрясінь (криз, революцій, війн), а також в умовах соціально-економічної та політичної нестабільності в суспільстві, занепаду духовної культури та під час передвиборчих кампаній [5, с. 290].

Демагогія в Україні сприяє впровадженню в суспільну свідомість хибних уявлень про суспільство, переконує маси в позитивному русі без видимих на те підстав. Демагоги – такі діячі, які створили собі популярність за допомогою підміни понять, перекручування фактів та введення людей в оману.

Популізм виступає як суспільно-політичний феномен і проявляється в умовах, де існує змога звернення політика до широких народних мас. Останнім часом він виступає не лише як феномен суспільно-політичної свідомості, а й як діяльність, заснована на маніпуляції широкими масами. Однак самого лише «родючого ґрунту» популізму недостатньо для його процвітання. Також повинен бути надійний популістський претендент, який пропонував би привабливу альтернативу існуючим партіям. Щоб бути сприйнятим як приваблива альтернатива, партія-претендент повинна висловити послання, яке викликає прихильність у великої кількості електорату, який або ще не визначився із власними політичними уподобаннями, або негативно налаштований по відношенню до інших претендентів. Крім того, провідну роль також відіграє привабливий імідж політичного лідера і сформована команда, особливо з розрахунку на довгострокову перспективу [10].

У той же час, популізм є складовою виборчої стратегії політичних сил, у яких відсутні чіткі ідеологічні пріоритети, оскільки популізму притаманна ідеологічна простота, певний примітивізм у розбудові політичної стратегії, що позбавляє його можливості стати засадою для виникнення інституціолізованих відносин [1].

Міжнародний досвід засвідчує, що рух популізму активізується у переломні часи, коли на політичну арену виходять політики, що в своєму арсеналі використовують прості та популярні гасла та обіцянки з приводу покращення життя найближчим часом та без додаткових зусиль, чим без зайвих зусиль схиляють на свій бік найбільш довірливі та вразливі верстви населення.

Перша хвиля росту популізму співпала з глобальною економічною кризою 2008 р., яка зруйнувала віру в ліберальний економічний порядок, що домінував в епоху після закінчення холодної війни. Тоді поширення знайшов саме «лівий» різновид популізму, який характерний для тих країн, що постають перед економічними труднощами та високою соціальною нерівністю.

Інший, протилежний «лівому» різновид популізму, а саме «правий» є характерним для країн, з вираженими проблемами неконтрольованої міграції чи національної безпеки. «Правий» популізм, як реакція на міграцію, характерний для країн північної Європи, де домінують держави загального добробуту. «Ліва» форма притаманна «Прогресивному руху» США і більшості латиноамериканських країн.

Завдяки зростанню тенденцій розповсюдження політичного популізму у сучасному світі, після проведення чергових демократичних виборів до влади прийшла нова хвиля політиків-популістів у Бразилії, Індії, Індонезії, на Філіппінах. Також популістськими партіями поповнилися парламенти Італії, Іспанії, Франції та країн більшої частини Східної Європи.

Зазначається, що «правий» популізм – це ніщо інше, як рухомий страх перед «іншими», такими як біженці чи емігранти. Часто цей рух одночасно являється антиглобалістським [9]. Президент США Д. Трамп, будучи центральною фігурою в цьому русі, хоча і не ідеологічно, принаймні з точки зору традиційного політичного спектру, у використанні популізму спирається на одну центральну ідею, коротко сформульовану в реченні його інаугураційної промови: «Занадто довго невелика група в столиці нашої країни пожинала плоди уряду, в той час як люди понесли витрати» [4].

Крім того, всі форми популізму пояснюють розподіл влади і функціонування основних соціальних інститутів із точки зору основного антагонізму між «людьми» і «владними елітами». Як і в соціалізмі, різновиди «лівого» популізму визначають провладні політичні

партії, що представляють політичну еліту країни. Вони бачать «людей» як природну коаліцію найманих робітників, фермерів, бідних і середнього класу.

Щодо «правого» популізму, як і більшість консервативних ідеологій, його підтримують прихильники мінімального регулювання ринкової економіки. Для них правляча еліта – це певна комбінація державних бюрократів, інтервенціоністських політиків, груп «особливого інтересу», які пропонують більше втручання держави в соціальне та економічне життя, а іноді і фінансові інтереси. На думку правих народників, «народ» – це всі ті громадяни, які не представлені особливими інтересами [8].

В Україні політичний популізм також існує. Більш того, він здатен охоплювати і лівий, і правий спектри одночасно. Політики-популісти маніпулюють такими темами як: корупція, низький рівень життя, нерівність, несправедливість. Зокрема, як свідчить історія, лідеру «Батьківщини» вдалося очолити уряд під суто популістськими гаслами, суть яких полягає у «прориві» до покращення добробуту і всебічного зростання української держави у найближчі сім років.

Незважаючи на це, колишній голова Європейської Ради Д. Туск зазначав, що хоча популізм є продуктом комплексів і слабкості, Україна достатньо сильна, щоб йому протистояти [6]. Однак, для того, щоб віднайти можливості для повноцінного протистояння політичному популізму, слід з'ясувати ключові причини зростання політичного популізму у світі.

Так, виникнення «лівого» популізму пов'язано перш за все з економічною вразливістю країн, кризовими та посткризовими економічними втратами і незахищеністю, зі зростанням безробіття і зниження доходів, зростанням нерівності можливостей, зменшенням соціальної мобільності через нестачу доходів.

У свою чергу, зростання «правого» популізму пов'язано зі страхом економічних наслідків неконтрольованої міграції, економічної незахищеності внаслідок неконтрольованої міграції, фіскального побоювання платників податків від зростання міграції, а також зі страхом неекономічних наслідків неконтрольованої міграції, в тому числі соціально-культурним, страхом терористичної чи інших неекономічних загроз.

Унаслідок виникнення певних тенденцій щодо економічних побоювань та безпекових загроз у популістичній риторичній країні ЄС по-

чали переважати заклики щодо внутрішнього опору наднаціональним інституціям ЄС, зростанню опору громадян країн-членів проти політики ЄС, повернення країнам-членам визначального впливу і контролю над прийняттям політичних рішень на національний рівень.

Наразі немає остаточного визначення популізму, проте є три характерні його ознаки: 1) формування політичного режиму, який буде популярним у короткостроковій перспективі, але в довгостроковій – нежиттєздатним; 2) визначення основи легітимності, тобто певної групи людей, дії та поведінка яких визнається єдиновірною, правомірною та істиною; 3) культ особи політика-популіста.

Зростання форм, проявів і засилля популізму зробили його характерною рисою сучасного розвитку політики. Особливо це проявляється в діяльності партій і партійних систем країн Європи, незалежно від того, йдеться про Західну, Центральну чи Східну її частину [2, с. 132]. Однією з таких негативних форм прояву популізму в політичному просторі є можливість приведення до влади таких політиків, які підтримують тоталітарні або авторитарні принципи управління державою.

Загалом, термін «авторитарний популізм» часто асоціюється з крайніми правими партіями, проте він також використовувався і для опису урядів, на чолі яких стояли авторитетні політики. Наприклад, прем'єр-міністр Великобританії Маргарет Тетчер та її популістська риторика мобілізувала людей проти втілення в життя корисних інтересів певних представників політичної еліти, що поєднувалося з авторитарними заходами, такими як посилення охорони етнічних меншин і бойових союзів.

С. Морісон, член парламенту Австралії, протистояв популістським аргументам лейбористів, використовуючи альтернативний популізм, який мобілізував людей проти політики лейбористів, якій притаманні були великі витрати та великі податки. Він стверджував, що лейбористи можуть знищити простих громадян, накопичити великі борги і зруйнувати економіку, що призведе до втрати робочих місць [7].

Ще одна негативна форма прояву популізму в політичному просторі пов'язана з маніпулюванням виборцями задля отримання масової підтримки. В якості прикладу можна привести кейс Пакистану за часів президентства З. Бхуто. Очоливши країну в 1972 р. він дав

ряд популістських обіцянок, таких як: зробити освіту доступною для всіх прошарків населення, провести земельну та інші реформи.

Звичайно, частину своїх обіцянок він виконав (замінив стару бюрократичну еліту на нову, здійснив реформу освіти, завдяки чому вона плинула до нижчих верст населення), проте, наприклад, прагнення чиновників до уніфікації освіти згубно вплинуло на її якість. Нестача державних коштів та зупинення надання освітніх послуг середньому класу на безкоштовній основі з часом призвели до явного падіння стандартів та кількості отримувачів освіти серед підростаючого покоління, що спричинило ріст безграмотності серед молодого населення [5, с. 292].

Крім того, популістські дії президента З. Бхуту залишили негативний відбиток і на системі охорони здоров'я країни. Під час впровадження на основі китайського досвіду програми «народного здоров'я», де головний акцент робився на сільській місцевості, персонал набирался малокваліфікований, а перерозподіл коштів з міського сектора в сільський був обмеженим через бойкот бюрократії. Із часом розвиток сфери приватних медичних послуг різко сповільнився, а кількість лікарів і медичного персоналу зменшилася. Таким чином, в результаті виконання популістської програми діючого на той час президента Пакистану найбільшою мірою постраждав середній клас, який був змушений звертатися в нечисельні приватні лікарні, а більш заможній клас попросту виїжджав за кордон. Що стосується малозабезпечених верств населення, то вони залишилися і без державної підтримки, і без змоги користуватися приватними медичними послугами через брак коштів та падінням рівня життя загалом.

В якості ще одного яскравого прикладу використання авторитарного популізму з елементами маніпулятивних технологій можна навести політику американського сенатора штату Луїзіана часів великої Депресії Х. Лонга. Його погляди сформувалися під впливом прагнення до справедливості та збільшення можливостей для найбідніших прошарків населення. Мова йде про перерозподіл доходів та майна в інтересах найбіднішого прошарку населення задля електоральної підтримки, за допомогою якої сенатору вдалося сконцентрувати у своїх руках майже всі важелі влади [10]. У боротьбі за підтримку виборців він користувався масовими зборами та мітингами, як механізмами сучасної демократії. Проте за мірками американської моделі демократії та у порівнянні з політичними конку-

рентами Х. Лонг діяв авторитарними методами, які були завуальовані підтримкою населення набутою за допомогою популістських заяв та діяльності, певного «загравання» з населенням. У сучасних американських реаліях термін «авторитарний популіст» також іноді приписується і Д. Трампу.

Відзначається, що популізм мав змогу поширитися в сучасному суспільстві через умови, що характеризуються нестабільністю в суспільно-політичній та економічній сферах. Саме під такі критерії підпадає розвиток сучасної України від моменту здобуття незалежності. Сприятливий клімат транзитивної держави пришвидшив розповсюдження популістських тенденцій, на хвилі яких українські владні органи наповнилися значною кількістю політиків-популістів. Нездатність проведення якісних реформ та закріплення демократичних принципів функціонування гілок влади, неспроможність розбудови розвинутого громадянського суспільства, стагнація та подальший занепад економіки, нездоланий розрив між декламованими обіцянками та реальністю – все це стало наслідками політики популізму, яка вкоренилася в українському політичному просторі та стала однією з обов'язкових умов завоювання хоча і тимчасової, проте прихильності електорату та входження до лав великої політики.

Серйозність політичної кризи, яка охопила останні роки Україну, змушує звернутися до вивчення іноземного досвіду використання популізму. Адже незважаючи на його розповсюдженість у всьому світі, в розвинених країнах він носить більш контрольований характер. Активна фаза поширення феномену популізму там спостерігається здебільшого під час агітаційних кампаній у передвиборчій боротьбі. Після вже завоювання влади політики-популісти у своїх гаслах та заявах ведуть себе більш стримано. По-перше, це пов'язано з необхідністю зберегти демократичний та водночас функціонуючий фасад політичних інститутів. По-друге, вони мають розуміння щодо збільшення конфліктогенності всередині суспільства у випадку масового невиконання проголошених обіцянок та заяв.

Таким чином, незважаючи на те, що популізм отримав найбільше розповсюдження в демократичних країнах, деструктивний прояв його наслідків найбільше відчули на собі транзитивні держави. Як свідчить міжнародний досвід, рух популізму активізується в переломні для країни часи, коли стабільність політичних інституцій дуже хитка, а можливість настання кризи стає одним з основних сценаріїв розвит-

ку подій. Проте, задля запобігання поширення негативних наслідків популізму авторитетні політики у своїй діяльності звертаються до «авторитарного популізму», який хоча і є одним з різновидів популізму, проте використовується здебільшого для утримання політичної влади, базуючись на створеному авторитеті політика. Україні, на жаль, ще досі не вдалося побороти поширення популізму, стримування його негативних проявів або ж попросту обмеження використання. Спричинений зловживанням популізму підвищений рівень агресії та конфліктогенності всередині суспільства поглибив соціокультурні та політичні протиріччя, які вилилися в політичній, а згодом і економічній кризі. Якщо й далі процес використання популізму в Україні не буде контрольованим, то існуючі в країні кризові прояви охоплять всі сфери життя, поглиблять кризу легітимності державної влади та у найгіршому випадку призведуть до кризи державності.

Список використаних джерел

1. Богуш Д. Віртуальний популізм. URL: http://blogs.pravda.com.ua/authors/bogush/4af2a4a53d3e6/view_print/ (дата звернення: 22.03.2020).
2. Бурдяк В., Макар Ю. Популізм – складова діяльності українських політичних партій. *Україна-Європа-Світ. Серія: Історія, міжнародні відносини*: зб. наук. праць. 2012. Вип. 10. С. 130–138.
3. Заблоцький В. Популізм. *Філософський енциклопедичний словник* / під ред. В. І. Шинкарука/Ін-т філософії імені Григорія Сковороди НАН України. Київ: Абрис, 2002. С. 499.
4. Інавгураційна промова Д. Трамп. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/the-inaugural-address/> (дата звернення: 15.03.2020).
5. Радь Т. Теоретичні засади популізму. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. 2009. Вип. 13. С. 289–293.
6. Туск – українцям: Не нанесіть собі непоправної шкоди на виборах. URL: <https://ua-news.liga.net/politics/news/tusk---ukraintsyam-ne-nanesit-sobi-nepopravnoi-shkodi-na-viborah/> (дата звернення: 05.02.2020).
7. Is the Morrison government ‘authoritarian populist’ with a punitive bent? URL: <https://theconversation.com/is-the-morrison-government-authoritarian-populist-with-a-punitive-bent-126032/> (дата звернення: 12.02.2020).
8. Populism in Canada. URL: <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/populism/> (дата звернення: 25.02.2020).
9. Tabachnick D. E. Donald Trump’s populist presidency is the real coup, not the impeachment inquiry. URL: <https://theconversation.com/donald-trumps-populist-presidency-is-the-real-coup-not-the-impeachment-inquiry-124972> (дата звернення: 25.02.2020).

10. Why is populism suddenly all the rage? URL: <https://www.theguardian.com/world/political-science/2018/nov/20/why-is-populism-suddenly-so-sexy-the-reasons-are-many> (дата звернення: 23.03.2020).

Т. Літковець – старший викладач кафедри національної безпеки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Специфіка та динаміка кількості жертв міжнаціональних конфліктів у XXI ст.

Завдяки сучасній економічній інтеграції, глобалізації масової культури та інформаційних технологій взаємозалежність і взаємовплив етносів світу постійно збільшується, а адміністративні міждержавні кордони втрачають свою первісну розмежувальну функцію. Уніфікація соціокультурних та релігійних відмінностей унаслідок глобального комунікативного та промислово-фінансового обмінів нівелює відмінності ментальностей та цивілізацій.

Водночас глобалізаційні процеси вирішуючи одні проблеми, паралельно породжують інші. Синтез світового економічного виробництва обумовлює тісний контакт різних соціокультурних цивілізацій, які ще кілька століть тому навіть не підозрювали про існування одне одного. Планетарні інтегральні процеси розмивають кордони між світовими центрами і периферією, але одночасно збільшують економічну прірву між різними регіонами світу – між державами «багатої Півночі» та «бідного Півдня». Слід наголосити, що відставання в інформаційних технологіях долати набагато складніше ніж відставання в економіці.

Глобальний розвиток людства породжує протестний рух проти світової інтеграції за збереження власної етноконфесійної ідентичності. Планетарний рух фінансових потоків, виходячи з-під контролю національної держави, починає впливати на внутрішнє життя держави, обмежуючи національний суверенітет та нав'язуючи чужі моральні та культурні цінності місцевому населенню. Слабка націо-